

8.1.3

LA MASOVERIA EN LA REVOLUCIÓ DE JULIOL. LA COL·LECTIVITZACIÓ DE LA TERRA I EL CONTROL PER LA REREGUARDA CATALANA (1936-1937)

GUILLEM PUIG VALLVERDÚ

Centre d'Estudis sobre Conflictes Socials (CECOS)

Universitat Rovira i Virgili

guillem.puigvallverdu@gmail.com

Resum.

La Guerra Civil espanyola i la revolució de 1936 són a la memòria del nostre passat més recent, i és aquí on recau la importància del seu constant estudi. Una revolució que va afectar tots els aspectes de la vida quotidiana, i en especial els de la vida al camp, i que convé analitzar. No obstant això, les transformacions socials i econòmiques que va comportar no van ser rebudes de la mateixa manera per tots els habitants del camp, en especial pels qui hi tenien quelcom a perdre. Per això, aquesta comunicació pretén aproximar-se a les actituds dels masovers i masoveres catalans enfront del procés col·lectivitzador que es va engegar arreu de Catalunya al juliol de 1936. Així mateix, ha de permetre entendre millor la revolució social a través de com la van viure la gent corrent, en especial els masovers, i el trencament que aquesta revolta va provocar a un sistema de relacions de poder, treball i gènere no escrites, però comunes entre les classes populars i les classes dominants catalanes.

Paraules clau:

masovers, guerra civil, col·lectivitzacions, àmbit rural.

Resumen.

La Guerra Civil española y la Revolución de 1936 están en la memoria de nuestro pasado más reciente, y es aquí donde recae la importancia de su continuo estudio. Una revolución que afectó todos los aspectos de la vida cotidiana, y en especial los de la vida en el campo, y que conviene analizarlos uno por uno. Sin embargo, las transformaciones sociales y económicas que conllevó la revolución, no fueron recibidas por igual entre todos los habitantes del campo, en especial aquellos que tenían algo que perder. Es por ello que esta comunicación pretende aproximarse a las actitudes de los parceros y masovers catalanes frente al proceso colectivizador que se puso en marcha en Cataluña en julio de 1936. Asimismo, debe permitir entender mejor la revolución social a través como la vivieron la gente corrien-

te, en especial los masovers, y la ruptura que ésta provocó en un sistema de relaciones de poder, trabajo y género no escritas, pero comunes entre las clases populares y las clases dominantes catalanas.

Palabras clave:

masovers, guerra civil, colectivizaciones, ámbito rural.

Abstract.

The Spanish Civil War and the Revolution of 1936 is in the memory of our recent past, and here rests the importance of his continued study. A revolution that affected all aspects of daily life, and especially the life in the field, and it is appropriate to analyze them one by one. However, social and economic changes that led to the revolution, it were not received equally among all rural residents, especially those who had something to lose. This paper aims to approach the attitudes of the catalan tenants against collectivize process launched in Catalonia in July 1936. It should let to understand better how the social revolution affect to the common people, especially the tenants, and the break that the war caused in a system of power relationship, gender and work unwritten, but common among catalan popular classes and dominating classes.

Keywords:

tenants, spanish civil war, collectivization, rural areas.

1. El paper de la masoveria en un nou marc econòmic i social. De la crisi finisecular a la revolució de juliol

L'estructura de la propietat de la terra a Catalunya no ha estat mai homogènia. No podem parlar d'un sol model de propietat o de tinença de la terra, sinó que el Principat gaudeix d'una varietat que caracteritza tot el nord de la península Ibèrica davant d'un sud majoritàriament latifundista. Però la masoveria estava estesa per tot Catalunya i comprenia el mas com a unitat de producció i una família pagesa no només lligada a la terra, sinó a la casa. No obstant això, en aquest article, per tal de no donar una visió esbiaixada, analitzarem la major part de Catalunya, tant els masovers com els arrendataris en general, davant un fenomen que els va afectar de la mateixa manera i que va caracteritzar la rereguarda catalana durant la Guerra Civil, com va ser la revolució endegada arran del fracàs del cop d'estat del juliol de 1936. Però, alhora d'analitzar la masoveria durant el primer terç del segle xx, també s'ha de tenir en compte l'intent d'aixafar la contestació social derivada de l'ofensiva de les classes dirigents.

A causa de la crisi finisecular, els contractes de masoveria van tornar a ser qüestionats com ho havien estat

a mitjan segle XIX.¹ Però aquesta vegada en un context de transformació agrària motivat per les noves condicions econòmiques, arran de l'assalt del capitalisme en forma de crisi, amb la finalitat de potenciar una agricultura de mercat destinada a satisfer les demandes de la creixent població urbana, sobretot de l'àrea industrial de Barcelona.

Segons Ramon Garrabou,² el terme de la crisi finisecular agrària que a mitjan anys seixanta havia encunyat Josep Fontana, s'assentava a mesura que s'anaven publicant diversos estudis sobre aquesta temàtica en les dècades dels setanta i vuitanta. Per això s'ha pogut comprovar que a Catalunya i l'Estat espanyol, aquest, no va ser un fenomen tan diferent dels canvis que es van produir a la resta del continent, on el sector agrari es va veure immers en una sèrie de problemes molt similars, tot i que hi ha originalitats i aspectes singulars en les diverses regions agràries. Però en el cas concret de Catalunya, hi va haver factors afegits distintius com la plaga de la fil·loxera.

Tenint en compte això, s'ha tendit a pensar que l'agricultura peninsular havia caigut en l'immobilisme, tal com havia defensat en el moment oportú James Simpson.³ Però el cert és que, tot i la davallada de la producció arran de l'atac de la fil·loxera i la rebaixa dels preus per la política proteccionista, les investigacions més recents han posat de manifest la complexitat de la situació. Doncs, més enllà de la política mercantilista, cal tenir en compte que l'Administració havia posat en marxa un programa basat en l'especialització de l'agricultura i la introducció d'innovacions tècniques que s'estaven difonent arreu d'Europa.

Aquestes polítiques es van dur a terme a Catalunya gràcies a la Diputació de Barcelona, primer, i a partir de 1914 des de la Mancomunitat. Tanmateix, cal tenir en compte que totes les premisses polítiques que es van prendre amb la finalitat de millorar les tècniques agrícoles del camp català, no tenien cap altre objectiu que augmentar la producció per incrementar les rendes dels propietaris benestants, molts d'ells vinculats a l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre (IACSI) i, per tant, a la Lliga Regionalista. Un exemple d'això fou la creació de l'Escola Superior d'Agricultura (ESA) per la Diputació de Barcelona el 1912, on es van formar la majoria de propietaris agrícoles, molts d'ells burgesos assentats a les ciutats que pretenien aprendre

1 Congost, R. et al. (2011), "La masoveria i els masovers en perspectiva històrica", a Saguer i Hom, E. (coord.), *Forçats a foc i llum. Una història oral dels últims masovers de la regió de Girona, 1930-2000*, Barcelona, Departament de Presidència, p. 48-50.

2 Garrabou, R. (1988), "La historiografia de la crisi: resultados y nuevas perspectivas", a Garrabou, R. (ed.), *La crisis agraria de fines del siglo XIX*, Barcelona, Crítica, p. 7-34.

3 Simpson, J. (1995), *Spanish agriculture: the long siesta, 1765-1965*, Cambridge, Cambridge University Press.

noves tècniques per millorar les produccions. Així, doncs, es va crear tota una elit "intel·lectual" agrària, vinculada a les classes adinerades, lluny de supòsits i ideologies reformadores o revolucionàries, que assegurarien l'estatu quo i millorarien el rendiment de les seves propietats. L'ombra d'aquest *staff*⁴ es va mantenir durant els primers anys de govern de la Generalitat i, molt especialment, durant el període preestatutari.

No obstant això, la Mancomunitat, més enllà de tota l'obra de foment cultural, va crear els Serveis Tècnics d'Agricultura el 1917, en els quals hi havia una secció dedicada a l'acció social agrària. Va ser des d'aquesta secció que es va promocionar la creació de tota una xarxa associativa de cooperatives agrícoles per arreu del territori català i que estaria dirigida per Joan M. Raventós i Ventosa. I és que "el cooperativisme era vist com un instrument per aconseguir estabilitat social al camp català, ja que majoritàriament era interclassista i primava els interessos comuns, centrant-se en la compravenda de productes, la informació per a millorar els rendiments, l'obtenció de crèdits barats, etc."⁵ Així, doncs, es garantia cobertura i assessorament legal i d'informació tècnica, que permetia als dirigents de la Mancomunitat que les seves directrius arribessin a la pagesia arrendatària i petita propietària. Aquesta dinàmica reformista de caràcter paternalista ja venia d'ençà i havia estat endegada, tal com afirmava Andreu Mayayo,⁶ "pels fills dels propietaris impregnats del nou alè de la burgesia catalana al voltant de la Llei de sindicats agrícoles de 1906" i afavorida per l'IACSI, que pretenia defensar els seus interessos de classe creant agrupacions d'empresaris agricultors.

La creixent radicalització de les classes populars com a conseqüència de les ofensives de mercat endegades per les classes dirigents van ser contestades en l'àmbit nacional mitjançant les xarxes de sociabilitat de base. Exemple d'això n'és la fundació de la CNT el 1910 a Barcelona, que cercava la solidaritat dels diversos sindicats d'ofici. No obstant això, cal recordar que la sociabilitat popular havia estat present al llarg del segle XIX amb les societats de socors mutus, les cooperatives, les societats recreatives, i amb d'altres organitzacions de tipus sindical, com a resultat de la fricció d'interessos i de l'experiència adquirida en unes lluites que, tal com recordava Eric Hobsbawm, provenien de l'únic brot revolucionari que encara quedava en el continent com era el de l'efímer moviment comunal

4 Sánchez Cervelló, J. (2006), "II. Agricultura (1931-1939)", a Bonamussa, F. (dir.), *Generalitat de Catalunya. Obra de govern 1931-1939* [I], Barcelona, Departament de Presidència de la Generalitat de Catalunya, p. 97-158.

5 *Ibidem*, p. 98.

6 Mayayo, A. (1985), "El naixement del moviment cooperatiu a la Conca de Barberà", *Estudis d'Història Agrària*, núm. 5, p. 133-155.

espanyol durant la Primera República.⁷ Aquestes experiències adquirides en les lluites per les millores salarials i les condicions de treball durant el Sexenni Revolucionari i els primers anys de la monarquia alfonsina van ser imprescindibles per resistir a les noves ofensives.

Amb la finalitat de frenar la conflictivitat social al camp, les esferes de poder es van plantejar potenciar la masoveria com un instrument per preservar-hi la pau social i per crear una xarxa de relacions de tipus paternalista que ajudés a reforçar i reproduir els relacions de poder entre propietaris i parcers. Aquesta iniciativa procedia de l'evidència que a les zones on predominaven aquesta mena de contractes, la conflictivitat era substancialment menor que en les àrees on predominaven jornalers i parcers, amb fórmules contractuals més precàries o amb una relació entre pagesos i propietaris més distant, i, per tant, l'esquerda social era més profunda i el nivell de penetració dels moviments revolucionaris i reformistes era més gran. D'altra banda, l'increment dels salaris agrícoles a la segona dècada del segle xx va fer qüestionar la viabilitat de l'explotació directa de la terra, i la parceria va ser entesa com un mecanisme eficaç per descarregar els costos laborals sobre la família masovera. És a dir, es va tendir a facilitar l'accés a l'arrendament de terres a les famílies de jornalers davant una situació d'alça dels salaris, per reduir, així, les despeses dels propietaris.

La dictadura de Primo de Rivera va facilitar a les classes dominants perpetrar aquestes relacions paternalistes davant d'una oposició popular reprimida constantment des de l'Estat. Però, a mesura que els suports al dictador i a la monarquia alfonsina minvaven, la mobilització pagesa s'incrementava. Amb la proclamació de la República el 1931, el to dels debats entorn de la parceria i, en general, les tensions socials van augmentar. Això no era degut que la República fos sinònim de caos, sinó que les seves llibertats van deixar aflorar resistència a les ofensives de les classes dirigents alfonsines que fins aleshores, amb la dictadura, havien estat silenciades per les forces d'ordre públic i l'exèrcit.

No obstant això, aquesta escalada de tensions socials no només provenia de les classes populars, que amb la República van veure l'oportunitat d'un canvi polític, social i econòmic, sinó que les antigues classes dirigents, davant les noves polítiques de la Generalitat, van veure com els fins aleshores sotmesos agafaven més protagonisme, mitjançant la Llei de contractes de conreu sobre els treballadors del camp, que permetia l'accés dels arrendataris a la propietat de la terra, limitar les causes dels desnonaments o exigir que el propietari aportés, a més de la finca, el 25%

⁷ Hobsbawm, E. (2011), *La era del capital, 1848-1875*, Barcelona, Crítica, p. 125.

del capital de l'explotació. Mesures que els propietaris van contestar aferrissadament. Malgrat això, la tensió al camp vinculada amb la masoveria no era la d'una revolta oberta, sinó més bé, com diu Rosa Congost, d'una resistència silenciosa identificada amb les armes dels dèbils, com defineix James Scott.⁸

Tanmateix, tant al camp com a la ciutat, la tensió es va agreujar arran dels Fets d'Octubre de 1934, amb la consegüent suspensió de la Llei de contractes de conreu, i el desnonament d'arrendataris de les finques que treballaven. La repressió que va exercir la coalició del Partit Radical i la Confederación Española de Derechas Autónomas, i a Catalunya la Lliga de Cambó i l'Acció Popular Catalana, van radicalitzar la situació aprofitant que aleshores disposaven del control de l'executiu. Això va provocar la creació d'un brou de cultiu que potenciarà un canvi polític a les eleccions de febrer de 1936. Va ser a partir d'aleshores quan les classes populars demandaren l'aplicació de les polítiques de justícia social que els reformistes del Govern català i de l'Estat havien promès durant el bienni republicà-socialista. Però l'atac a la sacrosanta propietat privada va fer que les classes dominants més reaccionaries decidissin propiciar la conspiració armada, junt amb el feixisme, per aixafar la República.

2. "No nos dan miedo las ruinas, por que llevamos un mundo nuevo en nuestros corazones"

La revolució social que va recórrer tot Catalunya durant l'estiu de 1936 havia tingut els seus moments més àlgids durant les setmanes posteriors a la desfeta de la insurrecció militar del 18 de juliol. L'esfondrament de l'aparell de l'Estat republicà semblava que no tingués aturador durant els mesos de juliol i agost, ja que no era capaç de refer-se completament enlloc. A Catalunya, la Generalitat, tot i que semblava que havia pogut sortir força airosa de la situació, també en va quedar afectada. En la majoria de pobles es van formar comitès populars tant per fer front als partidaris civils de l'aixecament militar com per intentar organitzar contrapoders locals aprofitant el buit generat pel cop. La ciutat de Barcelona no en va ser una excepció. Però la genuïtat del Comitè Central de Milícies Antifeixistes (CCMA) provenia de la seva naturalesa, ja que havia sorgit de l'entesa entre el Govern de la Generalitat, les forces que havien format el Front d'Esquerres i la Confederació Nacional del Treball (CNT), amb una gran influència de la Federació Anarquista Ibèrica (FAI).

La constitució del CCMA⁹ no responia a cap altra cosa

⁸ Scott, J. (1985), *Weapons of the weak. Everydayforms of peasantresistance*, Yale, Yale University Press.

⁹ Pozo González, J.A. (2012), *La Catalunya antifeixista. El govern Tarradellas*

que posar damunt de la taula la realitat del moment. Una Esquerra Republicana que controlava la Generalitat però que no podia exercir cap poder, i la CNT i el Partit Obrer d'Unificació Marxista (POUM), amb el suport de la classe treballadora del camp i la ciutat, que li feien la competència. Tot i que la intenció de Companys havia estat crear un organisme per coordinar les forces contràries a l'alçament i impedir que la Generalitat quedés supeditada a qualsevol poder, el Comitè va acabar convertint-se, en les primeres setmanes, en un autèntic organisme de contrapoder revolucionari que va substituir de facto la Generalitat.

El Comitè es va transformar en un organisme autònom que controlava l'ordre públic amb les milícies, va ser l'encarregat de coordinar les columnes de voluntaris que partien cap al front d'Aragó. Això va ser possible per la força que exercia la CNT, recolzada amb l'armament que havia aconseguit de les casernes militars de Barcelona, i pel fet que el Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC) encara no s'havia format. El cas més paradigmàtic va ser el d'Esquerra Republicana de Catalunya (ERC) i dels seus aliats d'Acció Catalana Republicana (ACR), que no van ser capaços d'estar a l'alçada de la situació, així com la Unió de Rabassaires (UR) que si fins aleshores depenia d'ERC, va acabar sent satel·litzada pel PSUC a mesura que avançava el conflicte. L'onada revolucionària va pretendre, d'una banda, impedir la restauració de la vella societat, i de l'altra, fer irreversibles les transformacions socials. Això comportà les ocupacions d'empreses i les expropiacions i col·lectivitzacions de finques, tant rústiques com urbanes, en la majoria dels pobles de Catalunya a partir del 19 de juliol. La postura de l'anarcosindicalisme al camp va ser la implantació de les col·lectivitzacions tal com s'havia acordat al Congrés de Saragossa de l'abril de 1936. La moció aprovada exigia:

- a) Expropiación sin indemnización de las propiedades de más de 50 hectáreas de tierra.
- b) Confiscación del ganado de reserva, aperos de labranza, maquinarias y semillas que se hallen en poder de los terratenientes expropiados.
- c) Revisión de los bienes comunales y entrega de los mismos a los Sindicatos de campesinos para su cultivo y explotación en forma colectiva.
- d) Entrega proporcional y gratuita en usufructo de dichos terrenos y efectos a los Sindicatos de Campesinos para la explotación directa y colectiva de los mismos".¹⁰

entront de la crisi política i el conflicte social. Setembre de 1936-abril de 1937, Barcelona, Edicions DAU.

10 "Toma taquigráfica de las actas del Congreso", IV Congrés de la CNT, Saragossa, 1-10 de maig de 1936. Disponible a: <<http://goo.gl/y3chah>>.

Una decisió més elaborada va ser la defensada pel POUM, que era una força política amb una nodrida presència entre la pagesia rabassaire, sobretot de la plana de Lleida i el Penedès. Tot i mantenir-se partidari de la col·lectivització de la terra, entenia que aquest procés havia de respondre a un elevat grau de conscienciació política, sobretot per educar els petits propietaris que no volien, lliurement, despendre's de la seva minsa propietat. Per això assenyalaven:

"En la actual etapa revolucionaria no puede pensarse en colectivizar la tierra en toda su extensión. Si han de poder hacerse colectivizaciones ha de ser a base de grandes propiedades que estuvieron ya trabajadas en común, que fueran explotadas como una industria pro su propietario, pero jamás puede obligarse al pequeño campesino a una colectivización que no puede comprender. [...] La colectivización de la tierra sólo puede ser obra de una larga evolución de los medios de cultivo, y de la evolución del propio campesino que ha de llegar [...] por propia comprensión".¹¹

A partir del 26 de setembre de 1936, amb la constitució del nou govern d'unitat, la Generalitat va procurar recuperar el control de l'ordre públic perdut al juliol. Les funcions del dissolt CCMA van ser transferides a un nou organisme creat l'1 d'octubre, la Junta de Seguretat Interior de Catalunya, presidida per Artemi Aiguader (ERC), i amb membres que havien format part del dissolt comitè: la CNT, ERC, el PSUC, l'ACR, la UR i el POUM, que en sortiria el 17 de desembre de 1936. En aquesta decisió hi van tenir una gran influència les matances que havien fet escamots confederals, destinats al front d'Aragó, a les poblacions de Gandesa i Falset, per implantar la col·lectivització forçosa.¹²

3. La lluita per la terra

A Catalunya es van establir fins a 98 col·lectivitzacions¹³ a causa de la implantació que havia aconseguit el moviment anarcosindicalista, que va acabar per desplaçar l'hegemonia sindical de la UR al camp. Això havia estat possible atès que les propostes confederals eren més agosarades i perquè els rabassaires havien patit un elevat desgast amb

11 "La palabra a un campesino. La tierra para el que la trabaja, camaradas", *La Batalla* (Barcelona), 19 de noviembre de 1936.

12 Sánchez Cervelló, J. (2004), "La Revolució a les Terres de l'Ebre i al Priorat", a Solé Sabaté, J.M. (2004), *La Guerra Civil a Catalunya*, vol. 1, Barcelona, Edicions 62, p. 198-202.

13 Bernecker, W.L. (1982), *Colectividades y revolución social. El anarquismo en la guerra civil española, 1936-1939*, Barcelona, Crítica, p. 194-253.

la revolució d'octubre de 1934. Però la seva implantació va ser tant espontània com dirigida i, en alguns casos, imposada. Tanmateix, el que sí que va ser comú en la majoria de poblacions va ser la confiscació de béns als grans propietaris, amb el patrimoni dels quals es van nodrir la majoria de les col·lectivitats, sota el control de la CNT, i es van convertir en organismes totalment autònoms del poder local. En d'altres indrets on la força de la CNT no era majoritària, els rabassaires van fer el mateix, si bé allí la terra va ser, majoritàriament, declarada de propietat municipal. La seva acceptació va ser possible per la certificació dels comitès locals. La col·lectivització completa de pobles no va ser molt freqüent a Catalunya, tret de les Terres de l'Ebre, i això es deu a la proximitat amb el Baix Aragó, on les columnes anarquistes catalanes les havien impulsat. Els Simoni, autors de l'obra més completa sobre l'aplicació del comunisme llibertari a un poble del Baix Aragó, assenyalaven:

“La casa consistorial esdevé la seu del Comitè. El cafè dels rics queda transformat en seu de la CNT [...] a la plaça de la Constitució (o de la República), s'hi prepara un gran saló on s'instal·la la botiga de la cooperativa. [...] La col·lectivitat reuneix, doncs, tots els béns de producció dels seus membres. En contrapartida s'encarrega de mantenir-los: els vesteix, els alimenta, conserva llurs cases en bon estat gràcies a les prestacions gratuïtes de fusters, ferrers, paletes, basters, que també són col·lectivitzats.¹⁴ [...] Els que volien romandre al marge de l'experiència revolucionària —tret de les famílies que havien participat a la insurrecció contra la administració republicana en funcions— podien fer-ho”.¹⁵

No obstant això, en molts pobles de Catalunya, els enfrontaments entre la petita pagesia propietària i arrendataris, d'una banda, i les patrulles de milicians confederals, de l'altra, es van incrementar a partir del novembre de 1936. Els primers veien amb refús les col·lectivitzacions, atès que els afectaven com a propietaris o arrendataris de la terra i patien per una possible confiscació. Però la tensió ja havia anat creixent a partir del 30 d'agost, quan la Generalitat va decretar la sindicació obligatòria de la pagesia a la Federació de Sindicats Agrícoles de Catalunya (FESAC), dirigida per la Unió de Rabassaires. D'aquesta manera, es garantia als agricultors “la venda i, en el seu cas, la transformació dels seus productes agrícoles o ramaders, la

14 Simoni, E.; Simoni, R. (2013), *Queretes. La col·lectivització d'un poble aragonès durant la Guerra Civil (1936-1938)*, Calaceit, Associació Cultural del Matarranya, p.171-172.

15 *Ibidem*, p. 252.

compra dels gèneres que necessita per a llurs necessitats professionals, l'assegurança contra els diferents riscos que amenacen el seu treball i els seus béns, i la obtenció del crèdit necessari per a la marxa de la seva explotació agrícola”.¹⁶ Ara bé, aquesta sindicació obligatòria no s'ha d'entendre com una sindicació a la CNT, a la UR o la Unió General de Treballadors (UGT), sinó a les entitats locals, les quals exercirien la funció de cooperatives gestionades pels ajuntaments, i garantiren el benestar i la seguretat laboral dels treballadors.

Aquesta lluita pel control del poder a la rereguarda es va traduir en la voluntat d'estendre l'obra revolucionària que per la CNT eren les col·lectivitzacions. Però el rovell de l'ou dels enfrontaments, com afirma Andreu Mayayo, era a les comarques meridionals de Catalunya, allà on les forces sindicals del camp tenien més presència, com va demostrar-se al Pleno Regional de Campesinos de la CNT del gener de 1937, com es fa evident amb els membres del Comitè Regional: Ramon Porté (Conca de Barberà), Joan Arans (Penedès), Camilo Boldú (Priorat), Joaquim Valero (Terra Alta) i Francesc Callol (Alt Empordà). En molts dels pobles de l'Ebre, allà on era majoritària la CNT, la col·lectivització va ser forçada, amb la voluntat de no perdre terreny davant la resta de forces polítiques. Però casos com aquests també els podem trobar a la demarcació de Girona, on el fenomen masover era més extens. Tot i així, s'ha de tenir en compte que no tota la militància de la CNT estava convençuda, com demostra el testimoni de Pere Llop, anarquista de Flix, que no va acabar entrant a la col·lectivitat:

“Es constituí a partir d'una reunió feta al teatre de l'Obrera en què s'explicà que les terres dels facciosos i llurs propietats en formarien part, a més de les que cadascú tingués. Molts pagesos voluntàriament s'hi ficaren. La majoria era gent pobra que després amb col·lectivitat passaren a ser els més rics de tot el poble. Però tots els anarquistes no hi entraren”.¹⁷

Aquesta col·lectivització forçosa es va fer a partir de la confiscació de les propietats dels latifundistes executats, detinguts o fugitius. En la majoria dels casos, els propietaris tenien mitgers, masovers o arrendataris que treballaven les

16 Generalitat de Catalunya: “Decret disposant la sindicació obligatòria dels conreadors de la terra”. Agricultura i Proveïments, *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, Barcelona, 27 d'agost de 1936 (publicat el 30 d'agost de 1936), núm. 243, p. 1263-1264.

17 Entrevista a Pere Llop Pascual, Flix, 28-8-1995. Citat a: Sánchez Cervelló, J. (2002), *Conflicte i violència a l'Ebre. De Napoleó a Franco*, Barcelona, Flor del Vent, p. 383.

terres, però els seus drets no van ser respectats pels col·lectivistes. Molts d'aquests treballadors eren a la vegada petits propietaris que arrodonien amb el treball de jornal·ler el seu salari de manera estacional, però una vegada col·lectivitzades les grans propietats, es van quedar sense uns ingressos essencials per sobreviure. Això va provocar un creixement d'animadversió confederal a mesura que els col·lectivitzadors es beneficiaven en exclusiva de les confiscacions de les millors terres de conreu. Per això no els va ser gens difícil als contraris a la col·lectivització culpar a la CNT de la majoria dels problemes engendrats de les conseqüències de la guerra total (tall de proveïments, lleves forçoses, escassetat de menjar) quan la situació sociopolítica i militar es va agreujar.

La col·lectivització forçosa també es va donar per altres raons, ja que la majoria de les eines per treballar van ser confiscades per la col·lectivitat, i es van deixar els arrendataris, mitgers i masovers sense les eines necessàries per tirar endavant la feina al camp, obligant-los a entrar a formar part de la col·lectivitat.¹⁸ Un exemple d'això el trobem a Pau (Alt Empordà) quan la maquinària, les collites, els animals i les eines confiscades van quedar en mans exclusives de la col·lectivitat. Això va suposar que difícilment, jornal·lers i petits propietaris, amb escassa terra poguessin mantenir-se al marge de la col·lectivitat.

Així, mentre que la UGT, el PSUC, ERC i la UR defensaven que les propietats rústiques dels desafectes havien de passar a mans municipals, com fou la norma en la majoria de pobles del Camp de Tarragona,¹⁹ la CNT-FAI, que havia legalitzat les confiscacions a partir de l'agost de 1936, exigia que es respectés l'obra revolucionària que havien fet, i no volia que ningú qüestionés el control sobre aquestes finques si no s'integrava a la col·lectivitat. Els enfrontaments entre anarquistes i la resta de forces polítiques per aquesta qüestió van ser d'una violència extrema i sovint van recórrer a l'assassinat, i van esquitjar de sang les desavinences dins la rereguarda republicana.

4. El control per la rereguarda

Un dels conflictes més sonats sobre aquesta qüestió el trobem en un poble de les Terres de l'Ebre, la Fatarella (Terra Alta), esdevingut el 25 de gener de 1937, però que únicament respon a la continuació de l'oposició a les col·lectivitats als pobles d'aquest territori. Els enfrontaments hi ha-

vien estat des de les primeres setmanes de setembre, com en són mostra els assassinats del secretari de la UGT local i un militant d'ERC a la Torre de l'Espanyol (Ribera d'Ebre), però el que va fer saltar l'alarma van ser els assassinats de Garcia (Ribera d'Ebre) de desembre de 1936. La seva rellevància política va portar que sis dies més tard es reunissin a Móra la Nova, representants legals i comarcals de la UR, la UGT, ERC i la CNT, de diversos pobles del Priorat, la Terra Alta i la Ribera d'Ebre amb membres de la Junta de Seguretat Interior de Barcelona. A l'assemblea van destacar-hi les intervencions de la UGT de Flix, que van donar constància que "als pobles de Garcia i Ascó s'han trobat morts elements que eren mitgers i arrendataris i demanava que no s'obligués als mitgers i arrendataris a pertànyer a les col·lectivitats". L'11 de desembre l'assemblea va acordar set punts, dels quals en convé destacar dos:

a. "No puede haber asalariados en el aspecto individual de la explotación del hombre por el hombre. No podrá haber ni medieros ni arrendatarios, pasando las tierras incautadas a la colectividad. Los rabassaires que trabajan la rabassa de verdad serán respetados, pero las tierras que no puedan trabajar en uso de buen campesino pasaran a la colectividad o al Comité local [...] b. Los medieros que hayan tomado parte activa en el movimiento revolucionario serán respetados en el derecho de usufructo en las tierras que no han sido incautadas."²⁰

Però els acords no es van complir arreu, ja que la CNT va continuar coaccionant els pagesos perquè entressin en la col·lectivitat, com en el cas de Ginestar (Ribera d'Ebre).

D'altra banda, però, la UR, emparada amb el PSUC i ERC, va continuar enfrontant-se a la CNT per aconseguir més poder dins els consells municipals, com el cas de Móra d'Ebre al gener de 1937, quan la UR va exigir no només estar representada a l'Ajuntament, sinó controlar la regidoria d'Agricultura. D'altres incidents es van reproduir arreu de les Terres de l'Ebre. Destaquen els d'Horta de Sant Joan (Terra Alta) al desembre de 1936, arran del malestar entre els arrendataris i masovers davant la col·lectivitat, els quals, emparats sota la UR i la UGT, van denunciar a principis de gener que "no hi ha dret a que els companys col·lectivistes vulguin exigir als parcers i arrendataris pagar l'arrendament o les mitges a la col·lectivitat. A més d'obligar als parcers a deixar la terra [...]. també es dona el cas dels masovers que després d'acomiadats de la terra han

18 Cárdbada Carrascal, M. (2002), *Campesinos y revolución en Cataluña. Colectividades agrarias en las comarcas de Girona, 1936-1939*, Madrid, Fundación de Estudios Libertarios Anselmo Lorenzo.

19 Puig Vallverdú, G. (2012), *Lluita i revolució agrària, reforma i contrarevolució. La presa de la propietat durant la Guerra Civil al Camp de Tarragona (1936-1939)*, Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), també disponible en línia a <<http://goo.gl/ISEVnB>>, treball de final de màster (TFM) [inèdit].

20 "Acuerdos tomados...", (Móra la Nova, 11-12-1936), Departament de Governació, Generalitat de Catalunya (Segona República), Arxiu Nacional de Catalunya, Sig. ANC1-1-T-6190.

estat avisats per a que el dia 12 de gener si no han deixat les cases de camp els hi seran posats els mobles al carrer".²¹ Davant d'aquesta situació, la Generalitat va respondre amb l'enviament de la Guàrdia Nacional Republicana. Però, tot i les amenaces, la CNT va continuar tibant el fil conjuntament amb d'altres organitzacions amb les quals compartien el control de la col·lectivitat, com el cas de Benissanet (Ribera d'Ebre), on la UR va denunciar que les finques dels desafectes que havien estat confiscades per la CNT i el PSUC, les havien adquirit per la col·lectivitat.

Les tensions van continuar arreu de l'Ebre i el seu punt més àlgid va ser el 25 de gener de 1937 a la Fatarella. En aquest poble de la Terra Alta, la col·lectivitat l'havien engegat dotze famílies, però, com que tenien massa terres per conrear, havien demanat suport a la CNT de Tarragona. Malgrat les confiscacions, els mitgers van continuar treballant les terres que aleshores havien passat a la col·lectivitat, sense integrar-s'hi. Davant d'aquesta contradicció, van decidir constituir-se sota els sigles de la UGT i el PSUC, i col·laborar amb la UR i ERC, que ja estaven constituïdes abans de la insurrecció militar. No obstant això, la CNT local, incapaç d'aconseguir que ingressessin a la col·lectivitat, va iniciar una campanya de coaccions. Però davant les amenaces, la resta d'organitzacions van denunciar la col·lectivitat forçosa i l'endemà van ser detinguts els dos principals membres de la CNT local²² i els van expulsar de la vila.

Davant d'aquesta acció temerària, les organitzacions es van armar, van assaltar la col·lectivitat i van confiscar totes les armes. La CNT no va tardar a enviar milicians armats dels pobles del voltant, la qual cosa va provocar tirotejos entre assaltants i defensors. Més endavant, al llarg del dia 24 van arribar milicians provinents de Barcelona. Davant la resistència dels veïns atrinxerats, l'endemà es va produir un assalt dels milicians, molts d'ells provinents de les organitzacions faistes de la conurbació de Barcelona, amb una ferotge repressió, i en resultaren fins a 34 morts. Des del Campo, portaveu de la CNT del camp, es va demanar que els fets no servissin de represàlia contra la tasca col·lectivista. Però, tanmateix, va ser així. La lluita per l'hegemonia de la revolució al camp va esdevenir molt violenta a partir d'aleshores i fins a l'estiu. No cal recordar que el que va esdevenir a l'Ebre, i en concret a la Fatarella durant aquell hivern, va resultar ser el precedent de la confrontació política i armada del maig de 1937 entre el POUM i la CNT-FAI d'una banda, i la resta de forces polítiques i sindicals, de l'altra.²³

21 "El Sindicat...", Horta, 2-I-1937, Departament de Governació, Generalitat de Catalunya (Segona República), Arxiu Nacional de Catalunya, Sig. ANC1-1-T-6196.

22 Sánchez Cervelló, J. (2002), *Conflicte i violència a l'Ebre. De Napoleó a Franco*, Barcelona, Flor del Vent.

23 Cf. Martín Ramos, J.L. (ed.), *Els Fets de Maig*, Barcelona, El Viejo Topo,

Els Fets de la Fatarella són els mes luctuosos, però cal no oblidar tampoc els fets de Riudarenes (Selva), la Garriga (Vallès Oriental), Sant Martí de Centelles (Osona) o Palau d'Anglesola (Pla d'Urgell), i l'assassinat, al març de 1937, de Jaume Brucet, president de la UR i secretari del PSUC de Maçanet de la Selva (Maresme). No obstant això, aquests enfrontaments entre la pagesia i els comitès locals van tenir lloc arreu de Catalunya. Ara bé, en tots aquests enfrontaments també és ben manifesta la presència de gent desvinculada del camp, molta dels escamots de les patrulles de control de Barcelona. Això no va respondre a una qüestió de partidaris o no de la col·lectivització, tot i que semblava que aquesta era el mòbil del conflicte, sinó més aviat com la conseqüència d'una lluita pel poder que enfrontava les diverses organitzacions polítiques.

Com ja hem esmentat, també hi va haver conflictes entre masovers i arrendataris, per un costat, i la col·lectivitat, per l'altre, a Girona. No obstant això, van ocórrer més endavant, una vegada la CNT ja havia perdut l'hegemonia arran dels Fets de Maig. L'exemple el tenim a Darnius (Alt Empordà), amb una denúncia de la UR i el PSUC a l'Ajuntament, que era defensor de la col·lectivitat. Uns quants dies més tard, el conflicte va esclatar com a conseqüència que un masover denunciava que havia hagut d'entrar forçosament a la col·lectivitat perquè no podia continuar subsintint. Exemples semblants es poden trobar al llarg de l'estiu de 1937 també a Pau i a Garrigàs (Alt Empordà). En aquest últim municipi, uns quants pagesos havien abandonat la col·lectivitat i n'havien provocat la inestabilitat econòmica, com havia passat a l'abril a Orriols²⁴ (Alt Empordà).

La Generalitat va controlar la situació de la rereguarda després dels Fets de Maig, amb una CNT que havia perdut la seva hegemonia al camp davant la UR i la UGT, amb un PSUC en alça després de la il·legalització del POUM, la qual cosa li va permetre monopolitzar l'espai comunista.

Com a conseqüència dels Fets de Maig, el govern de Largo Caballero va ser substituït per un altre, encapçalat per Juan Negrín, com a president del Govern, fet que va suposar la sortida dels anarquistes del govern de la República. A partir d'aleshores, el nou govern va qüestionar la continuació de la política col·lectivista al camp, i li va valdre les dures crítiques del socialisme *caballerista*. Ricardo Zabalza, dirigent de la Federación Española de Trabajadores de la Tierra (FETT), acusava el Govern de destruir la tasca anterior referent a les col·lectivitzacions, ja que havia fet retrocedir les conquestes de la lluita al camp, "contra las cuales se estaban levantando un mundo de enemigos [...]"

2010.

24 Cárdbaba Carrascal, M. (2002), *Campesinos y revolución en Cataluña. Colectividades agrarias en las comarcas de Girona, 1936-1939*, Madrid, Fundación de Estudios Libertarios Anselmo Lorenzo, p. 231-237.

que pretenden tomar por asalto las fincas colectivizadas [...] convirtiendo España en un país de pequeños propietarios que es como decir grandes esclavos".²⁵

Això va provocar que el 8 de juny de 1937 es decretés la "legalización temporal de las colectividades", la qual no permetia revisar el procés d'expropiacions, i considerava legalment constituïdes les explotacions col·lectives creades des del 19 de juliol de 1936 arreu de l'Estat. Al mateix temps, a Catalunya, per tal d'administrar i executar les disposicions referents a la explotació directa de la terra, la Generalitat va establir la creació del Consell d'Agricultura.²⁶ El nou organisme, format per tres membres de la UR, tres de la CNT, tres de la UGT i el cap de Serveis Socials del Departament d'Agricultura, havia d'aplicar d'una manera uniforme les disposicions dictades pel Govern de la Generalitat. Aquest consell havia de gaudir d'uns organismes en l'àmbit municipal que agafarien el nom de Junta Municipal Agrària, i que havia de tenir "cura de l'aplicació en el terme municipal de llur jurisdicció, de les disposicions que es dictin per la Conselleria d'Agricultura i obraran en tot moment d'acord amb les instruccions que els siguin donades pel Consell".²⁷ Aquestes corporacions estaven formades pel president del sindicat local, un delegat de l'Ajuntament i un representant de cada una de les organitzacions sindicals constituïdes en aquell moment en la localitat. A partir d'aleshores, l'explotació de la terra va estar controlada per les juntes municipals, formades pels membres dels partits i les organitzacions sindicals locals, però sota el control directe del Consell d'Agricultura que depenia de la Generalitat, que, així, recuperava part del poder perdut en el moment de l'esclat de la revolució.

Amb un nou decret, el 15 de juliol de 1937 el Govern català s'aproprià de totes les finques rústiques que havien fet seves els revolucionaris per distribuir-les entre els pagesos,²⁸ aleshores ja sí, adjudicant-se tots els béns expropiats als considerats rebels a la República. Amb el

Decret de redistribució de la terra del 25 d'agost de 1937, la Generalitat pretenia reconèixer i "exercir la seva protecció sobre aquestes formes d'explotació agrícola que responien directament a la idiosincràsia de la pagesia i a les exigències dels cultius i a establir les condicions bàsiques del seu desenvolupament".²⁹ Amb tot, els treballadors agrícoles que no tinguessin la terra necessària per atendre les necessitats familiars, podien instar la Junta Municipal Agrària que els facilités la terra imprescindible per cobrir les seves necessitats.

El mateix decret establia, també, quin tipus de propietat podia fixar-se una vegada feta la redistribució: la familiar, que era la que comprenia únicament el treball permanent de l'agricultor i els membres de la família; la cooperatiuista, que era treballada per l'agricultor, la seva família i per un nombre de treballadors fixos, i la col·lectiva, conreada per un grup de pagesos, amb les respectives famílies, que posaven en comú tots els mitjans de producció per distribuir els rendiments proporcionals al treball aportat per cada un o segons les seves necessitats.

5. Consideracions finals

L'ofensiva capitalista engegada per les classes dirigents catalanes al tombant dels segles XIX i XX, en el marc de la crisi finisecular, va plantejar de nou la viabilitat de la masoveria com a entitat de producció i de rendiment econòmic per als propietaris. Tanmateix, l'aposta per aquest model, en una bona part de Catalunya, va respondre perquè era la garantia del manteniment de la pau social al camp, per la naturalesa paternalista del contracte i les relacions socials entre masover i propietari que se'n derivaven. No obstant això, el problema de l'accés a la terra, i això significava una millora de les condicions de vida de la classe treballadora del camp, no es va solucionar ni durant els darrers anys de la monarquia alfonsina ni durant el període republicà, malgrat els esforços reformadors.

En la dinàmica de la revolució, els masovers, així com bona part dels arrendataris en alguns territoris de Catalunya, van quedar afectats per la tasca col·lectivista que s'havia engegat al camp. Però, tot i que les col·lectivitzacions, en la majoria, les va encapçalar la CNT, en moltes també hi participaven altres organitzacions indiferentment de la seva postura en la política governamental, i responien preferentment a les dinàmiques locals. Així es poden trobar col·lectivitats dirigides únicament per la CNT, o amb el suport de la UGT, el PSUC o la UR, indiferentment. Però sempre amb la postura en contra d'ERC. Tanmateix, el posicionament enfront de la col·lectivització forçosa va ser unànime en totes

25 "Hay que defender las Colectividades agrarias", *Solidaridad Obrera*, 28 de maig de 1937.

26 Generalitat de Catalunya: "Decret en virtut del qual són fixats els drets i les obligacions presents dels conreadors de la terra", *Agricultura, Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, Barcelona, 7 de gener de 1937 (publicat el 7 de gener de 1937), núm. 7, p. 85-86.

27 Generalitat de Catalunya: "Decret pel qual és creat el Consell d'Agricultura de la Generalitat de Catalunya", *Agricultura, Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, Barcelona, 16 de juny de 1937 (publicat el 18 de juny de 1937), núm. 169, p. 1002-1003.

28 Ídem: "Decret que disposa l'apropiació per part de la Generalitat de totes les finques rústiques del territori català pertanyents a elements facciosos, per tal d'esser cedides per a llur explotació, en la forma que és especificada", *Agricultura, Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, Barcelona, 14 de juliol de 1937, (publicat el 15 de juliol de 1937), núm. 196, p. 187-189.

29 Íbidem: "Decret de redistribució de terra al camp de Catalunya", *Agricultura, Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, Barcelona, 14 d'agost de 1937 (publicat el 25 d'agost de 1937), núm. 237, p. 780-782.

les organitzacions i expressada en els congressos i diaris. Però, a la pràctica, la col·lectivització forçosa i la resistència d'entrar a la col·lectivitat, va respondre a una lluita pel poder local arreu de Catalunya.

Els masovers van quedar afectats pel procés col·lectivitzador, i molts d'ells es van negar a prendre'n part, perquè existia la voluntat de no trencar el contracte amb l'antic propietari. Possiblement per futures represàlies, com els desnonaments, que ja s'havien practicat arran del fracàs de la revolta d'octubre de 1934. No obstant això, molts es van veure en l'obligació d'entrar a la col·lectivitat per la falta d'eines de treball, que havien estat confiscades per a les tasques exclusives de la col·lectivitat. Malgrat això, la resistència del masover i, en general, de l'arrendatari o mitger va ser instrumentalitzada políticament, perquè responia a una lluita del poder dins de la Generalitat entre les diverses forces que la constituïen.

Ara bé, una vegada perduda l'hegemonia de la CNT al camp al maig de 1937, davant la creixent influència de la UR i el PSUC, la Generalitat va prendre el control de la rereguarda i l'ordre públic, respectant la propietat privada dels qui la volien conservar.

6. Fonts consultades

Bibliografia

BERNECKER, W.L. (1982). *Colectividades y revolución social. El anarquismo en la guerra civil española, 1936-1939*. Barcelona: Crítica.

CÁRDABA CARRASCAL, M. (2002). *Campesinos y revolución en Cataluña. Colectividades agrarias en las comarcas de Girona, 1936-1939*. Madrid: Fundación de Estudios Libertarios Anselmo Lorenzo.

CONGOST, R. et al. (2011). "La masoveria i els masovers en perspectiva històrica". SAGUER i HOM, E. (coord.). *Forçats a foc i llum. Una història oral dels últims masovers de la regió de Girona, 1930-2000*. Barcelona: Departament de Presidència.

GARRABOU, R. (1988). "La historiografia de la crisi: resultados y nuevas perspectivas". GARRABOU, R. (ed.). *La crisis agraria de fines del siglo XIX*. Barcelona: Crítica, p. 7-34.

HOBBSBAWM, E. (2011). *La era del capital, 1848-1875*. Barcelona: Crítica.

MARTÍN RAMOS, J.L. (ed.) (2010). *Els Fets de Maig*. Barcelona: El Viejo Topo.

MAYAYO, A. (1985). "El naixement del moviment cooperatiu a la Conca de Barberà". *Estudis d'Història Agrària*, núm. 5, p. 133-155.

— (1995). *De pagesos a ciutadans. Cent anys de sindicalisme i cooperativisme agraris a Catalunya, 1893-1994*. Barcelona: Afers.

POZO GONZÁLEZ, J.A. (2012). *La Catalunya antifeixista. El govern Tarradellas enfront de la crisi política i el conflicte social. Setembre de 1936 - abril de 1937*. Barcelona: Edicions Dau.

SÁNCHEZ CERVELLÓ, J. (2002). *Conflicte i violència a l'Ebre. De Napoleó a Franco*. Barcelona: Flor del Vent.

— (2004). "La Revolució a les Terres de l'Ebre i al Priorat". SOLÉ SABATÉ, J.M. (2004). *La Guerra Civil a Catalunya*. Vol. 1. Barcelona: Edicions 62, p. 198-202.

— (2006). "II. Agricultura (1931-1939)". BONAMUSSA, F. (dir.). *Generalitat de Catalunya. Obra de govern 1931-1939 [I]*. Barcelona: Departament de Presidència de la Generalitat de Catalunya, p. 97-158.

SCOTT, J. (1985). *Weapons of the weak. Everyday forms of peasant resistance*. Yale: Yale University Press.

SIMONI, E.; SIMONI, R. (2013). *Queretes. La col·lectivització d'un poble aragonès durant la Guerra Civil (1936-1938)*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya.

SIMPSON, J. (1995). *Spanish agriculture: the long siesta, 1765-1965*. Cambridge: Cambridge University Press.

TÈRMES, J. (2005). *Misèria contra pobresa. Els fets de la Fatarella del gener de 1937*. Barcelona: Afers.

Premsa

Batalla, La

Campo

Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya

Solidaridad Obrera